

Jan Patočka, Doslov k Descartově *Rozpravě o metodě*

(In: DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*. Praha: Svoboda, 1992. s. 65-8.)

Kniha, jejíž překlad je zde podáván českému čtenáři, není pouze významné dílo filozofické; bylo ve své době revolučním signálem. Každé velké dílo filozofické působí obrat v lidské existenci; je však málo filozofických děl tak pronikavého a trvalého vlivu, jako právě *Rozprava o metodě*, pojmem-li ji jako kvintesenci Descartova myšlení a jeho literární činnosti, k níž byla vše přehlížející a tajemnou ouverturou. Jsou v této knize místa, která se čtou jakoby z pera současníka (jeť věčně nutno a obtížno být Descartovým současníkem); zvláště ti, kdo stojí poněkud stranou dnešního filozofického zápolení, přijmou metodické části *Rozpravy* jako dokonale formulovanou samozřejmost. Právě proto nám dnes uniká revoluční smysl karteziánství; revoluce, kterou zahájil Descartes, se zdařila v určitém ohledu až příliš dokonale.

Od druhé poloviny 14. století je scholastický aristotelismus v rychle postupujícím rozkladu. Ale podivuhodná síla Filozofova ovládá duchy ještě 300 let; filozofie, jako každý pravý duchovní čin, se nedá pouze popřít: nutno na její místo postavit něco pozitivního. To uměli teprve Galilei a Descartes; ale dílo Galileiho se vztahuje pouze na přírodovědu, nemá Descartovy univerzality. Descartes byl proto osvobozením, proto rozřešením nesnesitelného intelektuálního a mravního zmatku renesance, že postavil nový metafyzický systém, že se vyrovnal s antickou a středověkou vskutku ve velkém, na všech hlavních polích vědecké práce, kde předchozí doby vypracovávaly koncepci světa. Přihlédněme stručně, jak.

Descartovým vědeckým cílem je naprostá jistota dosaženého poznání. Nikoli však pouhá jistota faktu; musí být spojena s porozuměním; právě jistota se definuje „jasností a zřetelností“. A porozumění pochopil Descartes jinak, než antická a na ní závislá stře-

65

dověká filozofie. Pro Descarta je typem pochopitelnosti matematika se svým principem dedukce. Maximum dedukovatelnosti je pro Descarta maximem pochopitelnosti. To je význam „geometrické metody“, kterou Descartes zavedl v celé filozofii, tj. ve všech oborech vědění. Neboť věda jest pouze jedna jediná, a čím se vědění více blíží dokonalosti, tím se více sjednocuje v jediném systému principů a dedukcí. Tento ideál, který v celku s různými spíše taktickými odchylkami ovládal moderní vědu až do 19. století, je tedy Descartovo dílo, a ještě dnes v zemích, kde vliv karteziánství je stále velmi silný, jako v jeho vlasti, se nevěnuje např. historii a duchovědám tolik metodické a filozofické pozornosti jako přírodním vědám, kde Descartova myšlenka „univerzální mathese“ byla vlastní formulací ideje, řídicí proces odкрыtí přírody, který byl tehdy ve svých počátcích a který dodnes probíhá touž drahou. Tento „deduktivismus“, tato snaha co možná nejvíce zjednodušit strukturu vědeckého oboru převedením na konstruktivní schéma, dá se u Descarta sledovat ve všech oborech jeho vědecké práce. V matematice, kde proti „intuitivním“ metodám antickým zavedl čistě abstraktní traktování geometrie; ve fyzice, která se mu celá dedukuje z povahy prostoru-hmoty a povahy akce Boží v ní; v biologii, kde razí

moderní, mechanický pojem organického bytí a hledí převést celou fyziologii na jediný princip srdečního pohybu; i „vášně duše“ (passiones animae) jsou u Descarta rekonstruovány z jeho pojmu organismu a duše. A po Descartovi to činila podobně až do nedávné doby skoro celá moderní věda.

Ale dedukovat se dá vždy jen do určité míry; mluveno s Descartem, „dedukce“ je posléze založena na „intuici“. Kde má Descartův systém intuitivní základy? Tyto základy jsou originálním proniknutím motivů středověké metafyziky, které Descartes podnikl s vědomým zřetelem k fyzikálnímu systému, zbudovanému na metafyzice. Originalita Descartova zde spočívá v tom, že vynašel v sebe uzavřený subjekt, který má k sebepoznání nesrovnatelně blíže a má je za jistší, než k předmětnosti světa. Zároveň pak s konečností tohoto uzavřeného subjektu jde intuice nekonečnosti Boží; logika a Bůh jsou v hlubokém podstatném vztahu; Bůh pak se stává vlastním klíčem k světu. Duch nemá původně svět, nýbrž „ideje“; teprve

66

pravdivost Boží otvírá jistotu světa, který nám „ideje“ představují. Že Descartes pojem Boha, přejetý ze scholastiky, v mnoha bodech podstatně obměnil, nesmí nás mást o smyslu Descartovy metafyziky; zde je použito scholastických pojmů k tomu, aby scholastika byla nadobro překonána, aby byl založen fyzikální systém, který jejím základům naprosto odporuje. Metafyzické absolutno křesťanského středověku tu dává sílu své autority nejrozhodnějším protivníku své hierarchické a ontologické koncepce světa.

I do metafyziky tedy zasáhla Descartova konstruktivní tendence. Descartes není v témž smyslu metafyzik jako Aristoteles. Aristoteles se ptá po struktuře bytí každého jsoucna i jsoucna vůbec a toto hledisko vede jeho zkoumání stále. Aristoteles zírání a objevuje nescíslné podstatné vztahy, nespočetné originální souvislosti, které tvoří ve svém celku věčnou rozkoš bytí; Descartes se ptá pouze po odvoditelnosti a původu poznání každé jednotlivé věci, ptá se po konstruktivním ideálním plánu věcí. Jednota metody, toť jeho věčná starost; zdůvodněním rozumí skoro vždy logické, myšlenkové, deduktivní zdůvodnění. Dá se říci, že tento odpůrce vší formální logiky zformalizoval filozofii a vědu. Toto znamená Descartova revoluce, to znamená Descartův „matematismus“. Platón a do značné míry i Aristoteles vážili si matematiky nad jiné vědy; ale matematika jim byla jedním druhem onoho spirituálního postihování podstatných věcí a vztahů, které tvoří základní metodu jejich filozofie. Descartovi je matematická konstrukce posléze hlavní a „intuici“ hledí omezovat co nejvíce. Proto má jeho filozofie, jak o ní často tvrdí, jasné a jednoduché základy proti komplikovanosti těch systémů, které hledí být právy každému bytí zvláště.

Descartova koncepce do značné míry utvořila náš svět. Je to rozpolcený svět. Na jedné straně naše spirituální bytost, která je jako svět ve světě, primárně uzavřena sama do sebe. Na druhé straně svět věcí, chápaných číře rozumově a geometricky, bez kvalit, bez vnitřních sil. Před Descartem není např. příkrého dualismu duše a těla, který pronikl do povědomí nás všech a občas

naše myšlení ještě ovládá. - Jen Boží dokonalost drží tento rozpolcený svět tak pohromadě, že makrokosmos je přístupný i mikrokosmu a že ve světě lze žít. Této dichotomie hledí se moderní věda a filozofie zbýt; dlouho

67

k tomu používá Descartovy metody, aby dala vznik naturalismu, před kterým Descarta uchránila jeho metafyzická koncepce. Ale Descartův metodický ideál vede i na půdě vědecké metodiky k dualismu; pozvedají se zde duchovědy proti jednostrannosti konstruktivismu, který z nich činí nauky druhého řádu.

Tento rozpolcený svět, dílo Descartovo, je problém dneška ve filozofii i ve vědě. Descartes udal problematiku po celá následující staletí. Jde dnes stále ještě o to, pochopit, kde je příliš úzký a postavit filozofické tázání znovu na širší a konkrétnější bázi. Descartes je geniální filozof, který přecenil matematiku a přírodovědu, ale který tak učinil z historické a filozofické nutnosti, jeho filozofie je pravá, veliká filozofie, která učí filozofovat, tj. pátrat po podstatných věcech; a právě proto byl Descartes filozofickým spasitelem své doby, že provedl s velkolepou a jednostrannou důsledností základní myšlenky své metodické intuice.

Pochopení a překonání Descarta je tedy jedna ze základních úloh moderního myšlení. Není divu, že bádání o Descartovi je přes nepřehlednou spoustu prací o něm stále živé a že zvláště jeho krajané pěstují studium svého největšího filozofa. Zde to jsou zvláště dnes Brunschwig a Gilson, kteří učí Descarta chápat; první v jeho vztahu k moderní vědě, druhý k scholastické tradici. O díla obou těchto filozofů se značnou měrou opírají též poznámky, které jsou připojeny k tomuto vydání; jejich smysl je v tom, doplnit co možná znalosti o Descartovi, které se dají nenuceně vetkat do rámce Metody a v historicky-věcném přiblížení Descarta čtenáři, který si není přímo vědom perspektiv filozofova díla.